

adıyla 474 (1081-82) tarihi okunmaktadır. Kitâbede mevcut bir kelimenin minareyle ilgili en erken ifadelerden biri olması İslâm mimarisi için önemlidir. İsnâ'da 1695 tarihli bir Osmanlı devri kervansarayına da yer almaktadır. Bu tip minarelerin bir diğer örneği ise Luksor'da Eski Mısır Tapınağı'nın doğusundaki Pilon arkasında bulunan, XIX. yüzyıla ait Ebü'l-Haccâc Camii yanındaki iki minareden biridir. 469-474 (1077-1081-82) yıllarına tarihlenen ve kare tabanlı, silindirik gövdeli olan bu kerpiç tuğla minare ahşap desteklidir.

Mısır'daki önemli bir diğer merkez IX ve X. yüzyıllarda ticaret yolları kavşağında yer alan, Kahire'nin güneyinde ve Nil'in doğu kıyısındaki Kûs şehridir. 476 (1083) tarihli Câmîu'l-Amrî, Fâtîmî devri eseri olmasına rağmen 550 (1155) ve 575'te (1179) Eyyübîler tarafından büyük ölçüde tamir edilmiş, daha sonra da Memlûkler ve Osmanlılar tarafından elden geçirilmiştir. Caminin minaresi ve kible duvarları Fâtîmî döneminden olup diğer duvarlar daha geç tarihlidir. Fâtîmî Veziri Talâî b. Rüzîk'in yaptırdığı ahşap minber girift geometrik süslemelere sahiptir (Bierman, I, 354, 356, 365). 514-524 (1120-1130) yıllarına tarihlenen veya 568'de (1173) Mübârek b. Kâmil b. Mukalled b. Ali b. Nasr'ın bu camiyi imarı sırasında inşa edilen Eyyübî türbesi de Kûs'ta bulunan önemli eserlerdendir.

Feyyûm'da Mescidü's-Şeyh Ali er-Rûbî ve Mescidü Kayıtbay Memlûk devri eserleridir. el-Mescidü'l-Muallak ile Emîr Süleyman Mescidi ise Osmanlı dönemine aittir. Ayrıca Memlûkler devrinden Kal-yûb'da Sîdî İbrâhim Camii, Fûve'de (Kef-rüşşeyh) Nasreddin Camii, Ebû Tic'de (Asyut) Şeyh Fergal Camii, Osmanlılar devrinden Dimyat'ta Mescidü Bedrî, Rîdvâniye Zâviyesi ve Asyut'ta Mescidü'l-Mücâhidîn mimari değer taşıyan yapılarıdır.

BİBLİYOGRAFYA :

U. Monneret de Villard, *La necropoli musulmana di Aswan*, La Caire 1930; L. Golvin - D. Hill, *Islamic Architecture in North Africa*, London 1976, s. 73-90; K. A. C. Creswell, *The Muslim Architecture of Egypt*, New York 1978, I-II; Suâd Mâhir Muhammed, *Mesâcidü Mısır ve evliyâ'ühe's-şâlihîn*, Kahire 1981, I-V, tür.yer.; Kemâleddin Sâmîh, *el-İmâretü'l-İslâmiyye fî Mısır*, Kahire 1983; Hüsnî M. Nûveysîr, *el-İmâretü'l-İslâmiyye fî Mısır*, Kahire, ts. (Mektebetü zehrâi's-şark); J. Bloom, *Minaret: Symbol of Islam*, Oxford 1989, s. 125-144; a.mlf., "Five Fatimid Minarets in Upper Egypt", *Journal of the Society of Architectural Historians*, XLIII, Illinois 1984, s. 162-167; a.mlf., "The Introduction of the Muqarnas into Egypt", *Muqarnas*, V, Leiden

1988, s. 21-28; Mustafa Abdullah Şeyha, *el-Âşârü'l-İslâmiyye fî Mısır*, Kahire 1992; A. Petersen, "Egypt (Excluding Cairo)", *Dictionary of Islamic Architecture*, London 1996, s. 79-81; I. A. Bierman, "Art and Architecture in the Medieval Period", *The Cambridge History of Egypt* (ed. C. F. Petry), Cambridge 1998, I, 339-374; A. Lézine - A. R. Abdul Tawwab, "Introduction à l'étude des maisons anciennes de Rosette", *Isl.*, sy. 10 (1971), s. 149-205; S. Labib, "al-İskandariyya", *EJ²* (İng.), IV, 132-137; J. - Cl. Garcin, "Kûş", a.e., V, 514-515; Seyyid Muhammed es-Seyyid, "Feyyûm", *DIA*, XII, 514-515; a.mlf., "İskenderiye", a.e., XXII, 576-579; Eymen Fuâd es-Seyyid, "İskenderiye", a.e., XXII, 574-576; G. T. Scanlon, "Islamic Egypt", *The Oxford Encyclopedia of Archaeology in the Near East*, New York 1997, II, 205-207.

A. ENGİN BEKŞAÇ

MISIR ÇARŞISI

İstanbul-Eminönü'nde XVII. yüzyılın ikinci yarısında Hatice Turhan Valide Sultan tarafından yaptırılan Yenicami Külliyesi'ne ait arasta (bk. YENİCAMİ KÜLLİYESİ).

MISIR MEVLEVİHÂNESİ

Kahire'de XVI. yüzyılın sonunda kurulan Mevlî âsitânesi.

Kahire Mevlîhânesi olarak da anılan yapı, Osmanlı idare merkezinin yer aldığı Kahire Kalesi'nin ayağında daha çok Türkler'in oturduğu tarihî Hilmiye semtinde Şâriussüvûfiye'nin başlangıcında bulunmaktadır. Osmanlı döneminden Emîr Sungur es-Sa'dî Külliyesi ile Yeşbek Mîn Mehdi ve Akberdî saraylarının kalıntıları üzerine yaptırılan mevlîhâne, tarikatın ihtiyaçlarına uygun olarak büyüüp zaman içinde şekillenerek XIV-XV. yüzyıldan kalan bu Memlûk eserleriyle iç içe yapılmış ve sokaktan göz alıcı bir Memlûk ön cephesiyle gizlenmiştir. 3850 m²lik bir alanı kaplayan mevlîhâne müstakil iki katlı semâhâne-türbe, minare, şeyh / harem dairesiyle iki ayrı bahçeli avlu etrafında düzenlenmiş dede hücreleri, mescid, meydân-ı şerif, somathâne, matbah-ı şerif, çilekeş odası, helâlâr, selâmlık ve büyük bir mihaman evinden müteşekkil olup aynı zamanda menzil ziyafesi ifa eden tam teşekküllü bir âsitâne özelliğine sahiptir. Genellikle İstanbul'dan ya da Anadolu'dan Hicaz'a giden dervişler Kahire'ye uğramadan geri dönmedikleri için Mısır Mevlîhânesi devamlı misafir ağırlayan bir kuruluş olarak hizmet vermiştir.

Mevlîhânenin tesis tarihi tam olarak bilinmemektedir. Mevlî kaynaklarına göre, Mısır'ın Yavuz Sultan Selim tarafından fethinden birkaç yıl önce bazı dervişleriyle birlikte Mısır'a uğrayan Divane Mehmed Çelebi, o sırada hapiste bulunan İbrâhim Gülşeni'yi ziyaret ederek onu hapisten kurtarıp Kahire'de bir süre kaldığı sırada mevlîhâneyi kurmuş, dönerken Safî Ahmed Dede'yi halife olarak bırakmıştır. Ayrıca Abdülvehhâb es-Sâbûnî'nin 947'de (1540) Kahire Mevlîhânesi'nde ikamet ettiğini ve tekkenin kütüphanesinde bulunan *Menâkıbü'l-Ârifîn*'in muhtasarı *Şevâkıbü'l-Menâkıb* adlı Farsça eseri burada yazdığını belirtmesi dergâhın bu tarihten önce açıldığını göstermektedir. Yemen Valisi Yûsuf Sinan Paşa'nın 17 Safer 1016'da (13 Haziran 1607) burada bir vakıf kurduğu bilinmektedir. Vakfiyede mevlîhânenin gelirleri, bugünkü arsanın sınırları ve XVII. yüzyıl başında mevlîhânedede elliye ulaşan görevli sayısı ile maaşları belirtilmektedir. Bu görevliler, Mevlî dedeleriyle mescidin imam ve müezzininin dışında otuz kişilik bir semâ grubu, birer mesnevîhan, duahan ve hânende ile üçü neyzen, biri kanunî, biri tanburî olmak üzere sâzende-lerden meydana geliyordu. Ayrıca mevlîhâne civarında bir sarayı olan Defterdar Emîr Hasan, 1037'de (1627) on beş derviş hâfiz tarafından Kur'an okumak üzere bir vakıf kurmuş, daha sonraları bunu bazı yeni vakıfların tesisi izlemiştir (bk. Fanfoni, *EJOS*, IV [2001], s. 17).

Evlîya Çelebi, XVII. yüzyıl sonlarına doğru ziyaret ettiği mevlîhânenin kat kat hücreleri ve semâhânesiyle büyük bir âsitâne olduğunu söyler. Ancak XIX. yüzyıla kadar mevlîhânenin mimari durumunun nasıl olduğu ve ne şekilde kullanıldığı yeterince bilinmemektedir. Son kazılardan çıkan neticelere göre medreseyi türbeye bağlayan ana eyvanla önünde bulunan ve bugünkü semâhânenin altında kalan orta avlunun ibadet ve semâ, avlu etrafında dizilmiş hücrelerin ise dervişlerin ikametgâhı olarak kullanıldığı tahmin edilmektedir. Abdurrahman Fehmi'ye göre mevcut semâhânenin inşası, dervişler ribât ve Akberdî Sarayı kısmında ikamet ettikleri zaman 1225'te (1810) gerçekleşmişti. Ancak tezyinatından ve bazı kitâbelerden anlaşıldığı kadarıyla buranın XIX. yüzyılın ilk yarısında yapıldığı ve Said Paşa'nın inşa ve tamirleriyle bugünkü halini aldığı söylenebilir. Semâhânenin kubbe göbeğinin kitâbesi 1274 (1857), sütunların üye-

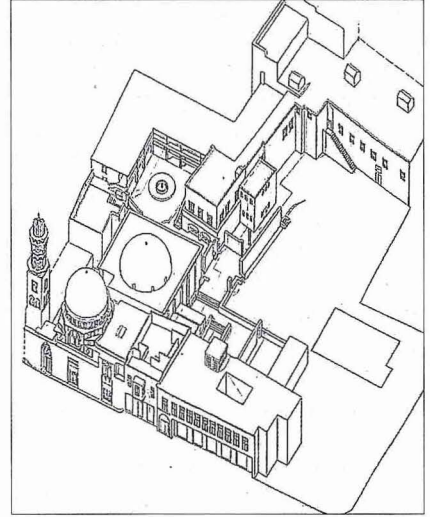
rindeki kitâbesi ise 1282 (1865) tarihlidir. Ancak daha sonra da eyvandan mutrip balkonuna ilâve edilen merdiven gibi bazı müdahalelerin yapıldığı görülmektedir. Buna göre Mevlevîler dergâhı terketmeden önce semâhâne ve müştemilât birkaç defa daha tamir görmüştür.

XIX. yüzyıl sonundan XX. yüzyıl başına kadar semâ cuma namazından sonra icra ediliyor ve toplumun seçkin tabakasından gelen hanımlarla yabancı ziyaretçiler de seyirci olarak iştirak edebiliyordu. 1903'te mevlevîhâne Dîvânü'l-evkâf'a bağlanıp şeyhin tayini ve tekkenin vakıfları buradan yönetilmeye başlandı. 1916'da hükümet Mevlevîler'in faaliyetlerine engel olmak istediğinden sıkıntılı günler yaşandı. Ancak mihrabın önündeki 1341 (1922) tarihli Azîz er-Rifâî imzalı "Yâ Hazreti Mevlânâ" levhasından bu yıllarda mevlevîhânenin belirli bir destek görmüş olabileceği düşünülebilir. Zira meşhur Türk hattatı Aziz Efendi o yıl Kral I. Fuâd'ın davetiyle Kahire'ye gelerek kendisi için bir mushaf yazmış ve onun ısrarı üzerine buraya yerleşip hat sanatının gelişmesine hizmet etmiştir.

1925'ten sonra Türkiye'de tekkelerin kapatılması üzerine Mısır Mevlevîhânesi, Halep Mevlevîhânesi'nde yeni kurulan çelebi makamından yönetilmiş, hükümet ve Kahireli aydınlar bu faaliyetleri himayeye devam etmiştir. 1928'de *el-Ehrâm* gazetesinde semâ hakkında yazılmış bir yazıyla yayımlanan resimlerden ve 1932'de burada toplanan Arap Müziği Kongresi sırasında kaydedilen Mevlevî mûsikisinden o tarihlerde mevlevîhânenin hâlâ faal olduğu anlaşılmaktadır. Fakat 1946'da

mevlevîhâne Cem'iyeye Kâhiriyye'ye tahsis edilince huzurevi ve fakirler için bir dispanser haline getirilmiştir. Bu dönemde yaşlılarla birlikte birkaç derviş de burada kalmıştır. Aralık 1954'te Evkaf Bakanlığı Mısır'daki diğer tekkeler gibi mevlevîhâneye de el koyunca gelirleri kesilen dervişler buradan ayrılmıştır. Bakımsız kalan mevlevîhânedeki İtalyan Dışişleri Bakanlığı, Mısır Eski Eserler Komisyonu ve Roma Üniversitesi'nin iş birliğiyle ve Guiseppe Fanfoni'nin nezareti altında 1984'ten beri geniş çaplı bir onarım gerçekleştirilmiştir. Bugün mevlevîhâne Mısırlı öğrenciler için bir restorasyon ve arkeoloji okulu olarak kullanılmaktadır. Mevlevîhâne kapatıldıktan elli yıl sonra 1998'de Türkiye'den gelen bir heyetle, semâhânedeki bir mevlevî semâ mukabelesi icra edilmiştir.

Mevlevîhâne iki avlu etrafında düzenlenmiştir. Türbe, semâhâne ve şeyh dairesine geçişi sağlayan kapı yapının kuzeybatı köşesindedir. Kapının solunda minare, sağında türbe yer almakta, içeride doğuya doğru uzanan koridorun güneyinde semâhâne bulunmaktadır. Semâhânenin doğusunda kareye yakın küçük bir avlu vardır. Bu avlunun kuzey ve doğu yönünde "L" şeklinde sıralanmış, önü ahşap revaklı, iki katlı on sekiz derviş hücreleri mevcuttur. Revaklar altta taç sütunlu, üstte ahşap direklidir. Avlunun güneyinde fevkanî olarak düzenlenmiş büyük bir toplantı odası görülür. Bu mekânın altına abdest muslukları yerleştirilmiş olup batı yönünde iki kemer açıklığı ile dışa açılmaktadır. Avlu ortasında daire şeklinde büyük bir havuz mevcut olup avlunun iki yanında üst katlara bağlantıyı sağlayan

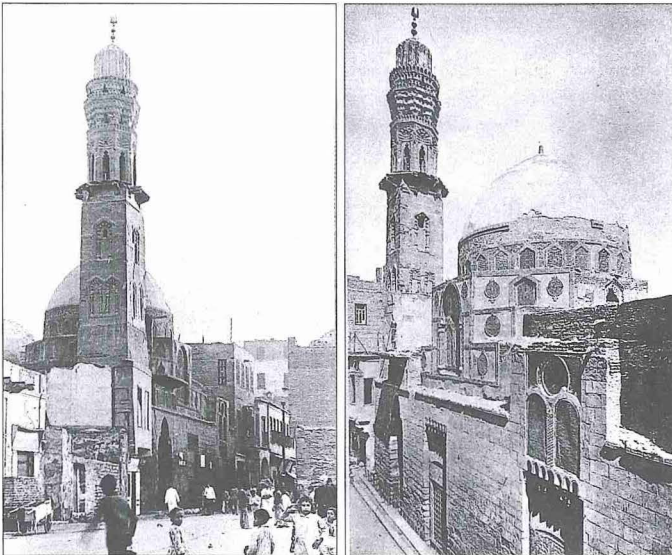
Mısır Mevlevîhânesi'nin izometrik planı

merdivenler yer almaktadır. Güneydeki büyük avlunun kuzey kanadında idarî odalar, mutfak, kiler, yemekhane, mescid, temizlik bölümleri ve toplantı odaları bulunmaktadır. Doğuda dergâhın müştemilâtı, batıda sokağa cepheli misafirhane yer alır. Avlunun güneyinde ise Yeşbek Min Mehdî'nin sarayının kalıntıları görülür.

Kare planlı olan türbenin üzeri altta sekizgen, üstte silindirik biçiminde iki kasnakla yükseltilmiş sivri bir kubbe ile örtülmüştür. Sekizgen kasağın her cephesinde birer sivri kemerli pencere açılmış, silindirik kasnak bir dizi pencere görünümüne sahip nişle süslenmiştir. Kubbe eteğinde ise bir yazı kuşağı mevcuttur. Türbede Seyyid Ahmed el-Bedevî'nin kardeşi Şeyh Hasan Sadaka yatmakta olup bitişikteki eyvanla bunun yanında meşâ-yiye ait sikkeli sandukalar bulunmaktadır.

Yine kare kaide üzerinde yükselen minarede kare gövdenin cephelerinde altta ikişer, üstte birer pencere görünümüne sahip niş vardır. Üstteki nişlerin içine birer mazgal pencere açılmıştır. Şerefeden itibaren sekizgen gövdeli olan minarenin şerefesi sekizgene uygun biçimdedir. Petek kısmında her cephe altta dilimli kemerlerle, üstte mukarnaslarla süslenmiştir. En üstte dilimli bir külâhla tamamlanan minarenin alemi Mevlevî sikkisi şeklindedir.

Kare planlı (15 × 15 m.) semâhânenin duvarları kesme taştan olup kısmen tuğ-

Mısır Mevlevîhânesi'nin ön ve yan cephesi

la örgülüdür. Her katı bir sıra oval ve restorasyondan sonra aralarda açılmış dik-dörtgen pencere ile aydınlatılır. Semâhânenin ortasında 13 m. yüksekliğinde geniş ve kasnaksız, ince bir bağdâdî kubbe ile örtülü, ahşap döşemeli, dâirevî planlı (çapı 10,65 m.) semâ meydanı, torna işi ahşap parmaklıklar ve ince sütunlarla sınırlanan iki katlı ahşap zeminli bir izleyici mahfiliyle çevrilmiştir. Mahfilin alt katı halk için ayrılmıştır. Bunun doğu duvarında yuvarlak kemerli bir mihrap nişinin önüne asılmış, Hattat Aziz Efendi'nin yazdığı "Yâ Hazreti Mevlânâ" levhası dikkati çeker. Asma kat mahfilinin mihrap üstündeki kısmı özel misafirler için ayrılmış olup tam karşısında mutribin bulunduğu çıkma balkon bulunur. Asma kat mahfilin kafesli güney kısmı kadınlar mahfili olarak kullanılmıştır. Semâ meydanını sınırlayan on iki sütun, üstte birbirlerine "C" ve "S" kıvrımlarıyla bağlanan zarif Bursa kemerleriyle kubbeyi taşımaktadır. Kemer aralarında çiçekle çevrilmiş bir madalyonun içinde on iki imamın isimleri yazılıdır. İmam Muhammed el-Bâkır'ın adının yanında 1282 (1865) tarihi ve ressam Muhammed Kâsım Tebrîzî'nin imzası okunmaktadır. Kubbe eteğinin alt kuşağında bir sıra koyu zeminli, on sekiz kartuş içinde ta'likle yazılmış "Bismillâh" ve "Yâ Hazreti Mevlânâ" ile "semâ-ı Mevlevî" redifli dokuz Türkçe beyitten oluşan bir methiye yer alır. Bu yazı kuşağının üstünde kubbe eteğini çeviren bir sıra zencirekten sonra çepeçevre doluşan geniş kuşaklı bir manzara resmiyle çeşitli bitkilerden oluşan serbest bir kompozisyon vardır. Burada ayrıca merkezden muhite doğru yayılan güneş ışınları

nı sembolize eden bir çeşit şemse kuşak bulunur. Bunun ortasında iç içe iki halka halinde kubbe göbeğinin merkezine yerleştirilmiş, celi sülüs hattıyla iki âyet yer almaktadır.

Kahire Mevlevîhânesi'ndeki semâhâne olgun dâirevî planıyla, çeşitli unsurların nisbetli ve zarif âhengiyle, süslemeleriyle birlikte semâ mukabelesi için inşa edilmiş en güzel ve en uygun örneklerden biridir. Bursa ve Kütahya mevlevîhânelerinin semâhâneleri de plan ve tezyinat bakımından buna benzemektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Yüsus Sinan Paşa'nın 17 Safer 1016 (15 Şubat 1607) Tarihli Vakfiyesi, Kahire Vizâretü'l-evkâf, Vakf, nr. 3301; Makrîzî, *el-Hıtaâ*, II, 397; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, IX, 31, 419; Sâkıb Dede, *Sefîne*, I, 15; Esrar Dede, *Tezkire-i Şuarâ-yı Mevleviyye*, Millet Ktp., Ali Emîrî, nr. 756, vr. 318-319; F. M. Hessemer, *Arabische und altitalienische Bau-Verzierungen*, Paris 1843, I, 39; H. de Vaujany, *Le Caire et ses environs*, Paris 1883, s. 317-319; Ali Paşa Mübârek, *el-Hıtaâ't-Teufikiyye*, Kahire 1969, II, 160; VI, 17-19; Ali Enver, *Semâhâne-i Edeb*, İstanbul 1309, s. 61-64, 132-133; Max van Berchem, *Matériaux pour un corpus inscriptorium Arabicarum*, Le Caire 1903, I, 733-736; E. W. Lane, *The Manners and Customs of the Modern Egyptians: 1833-1835*, London 1914, s. 168; G. Wiet, *Répertoire chronologique d'épigraphie arabe*, Le Caire (1931-), XIV, 98-99, 162; K. A. C. Cresswell, *The Muslim Architecture in Egypt*, Oxford 1959, II, 267-269; F. de Jong, *Turuq and Turuq-Linked Institutions in Nineteenth Century Egypt*, Leiden 1978, s. 170; Abdülbâki Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İstanbul 1982, s. 109-110, 324; G. Fanfoni, "Restauri del complesso architettonico dei Dervisci Mewlewi al Cairo", *Architettura nei Paesi Islamici, II^a Mostra internazionale di architettura, Biennale di Venezia, Venezia 1982*, s. 258-259; a.mlf., *Il restauro della Sama'khana dei Dervisci Mevlevi*, Cairo 1988; a.mlf., "The Italian-Egyptian Res-

toration Center's Work in the Mevlevi Complex in Cairo", *The Restoration and Conservation of Islamic Monuments in Egypt* (ed. J. L. Bacharach), Cairo 1995, s. 59-75; a.mlf., "Il complesso architettonico dei Dervisti Mewlewi in Cairo", *Art and Archaeology Research Papers*, sy. 29, London 1982, s. 1-12; a.mlf., "Il complesso architettonico del Dervisci Mevlevi in Cairo", *RSO*, LII (1983), s. 77-92; a.mlf., "An Underlying Geometrical Design of the Mawlawî Sama'-hâna in Cairo", *Islâm*, XXIV (1988), s. 207-232, plan IX-XI; a.mlf., "The Foundation and Organization of the Cairo Mawlawiyya", *Quaderni di Studi Arabi*, sy. 17, Venezia 1999, s. 105-122; a.mlf., "Historical and Architectural Aspects of the Cairo Mawlawiyya", *EJOS: Electronic Journal of Oriental Studies* (www2.let.uu.nl/solis/anpt/EJOS-1.html), IV (2001), s. 1-35; a.mlf. - C. M. Burri, "Notes on the Restoration of the Small Theatre of the Dancing Dervishes at Share Helmeia in Cairo", *Art and Archaeology Research Papers*, sy. 14 (1978), s. 62-65; a.mlf.ler, "The Mawlawiyya and the Madrasa of Sunqur Sa'di with the Mausoleum of Hasan Sadaqa", a.e., sy. 16 (1980), s. 62-65; Hasan Özönder, "Mevlevîliğin Mısır'daki Temsilçiliği: Kahire Mevlevîhânesi", *II. Milletlerarası Mevlânâ Kongresi 3-5 Mayıs 1990 Tebliğler*, Konya 1991, s.175-194; D. Behrens-Abouseif, *Islamic Architecture in Cairo, an Introduction*, Cairo 1989, s. 107-108; a.mlf., *Institutions and Foundations in Ottoman Egypt in the 16th and 17th Centuries*, Leiden 1994; Sezai Küçük, *Mevlevîliğin Son Yüzyılı*, İstanbul 2003, s. 221-224; Abdurrahman Fehmî, "Beyne edebî'l-makâme ve fenni'l-'imâre fi'l-Medreseti's-Sa'diyye (Kubbetü Hasan Şadaqa)", *Mecelletü'l-Mecma'i'l-'ilmî el-Mısrî*, LII, Kahire 1970-71, s. 39-64, figür 1-24; J. Dickie (Yaqub Zaki), "The Mawlawi Dervishery in Cairo", *Art and Archaeology Research Papers*, sy. 15 (1979), s. 9-15; T. Battain, "Architettura e misticismo sufi: la Tekke Mawlawi del Cairo", *Islâm Storia e Civiltà*, IV/12, Tripoli 1985, s. 165-173; G. Canova, "Iscrizioni e documenti relativi alla takiyya dei Dervisci Mevlevi del Cairo", *Quaderni di Studi Arabi*, sy. 17 (1999), s. 123-146.

BARİHÜDA TANRIKORUR